

Јован РИСТОВ

НУ Национален конзерваторски центар, Скопје
МНК Син штит, Скопје

ПРАВОТО И ПРОФЕСИОНАЛНАТА ЕТИКА ВО ОСТВАРУВАЊЕТО НА ЗАШТИТАТА НА МУЗЕЈСКИТЕ ДОБРА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА¹

Апстракт: Во овој прилог е претставен односот меѓу правото и професионалната етика во остварувањето на заштитата на музејските добра во Р. Македонија, со посебен акцент на проблематичните правни норми и девијантните етички поведенија во музејското работење.

Клучни зборови: професионална етика, право, музејски добра, заштита.

Досега, во голем број случаи, кога станувало збор за неповолните состојби и слабостите во музејското работење, причините и одговорноста за тоа, исклучително или претежно, се барале надвор од професионалната сфера, кај некој друг, особено кај државата и нејзините органи. Денес, постои можност вниманието да се насочи во друг правец, кон напуштање на постојниот, уште преовладувачки став во струката, наречен – **самоамнестирање**. Тоа не значи дека треба да се занемари или да се минимализира влијанието на надворешните фактори ниту, пак, без причини да се проблематизира постојното ниво на професионалната етика во музејската сфера. Напротив. Во име на професионалниот интегритет на дејноста, институциите и професиите во нив, треба отворено, аргументирано и одмерено да се проговори и за аномалиите во етичката димензија на музејското работење. Се разбира, доколку и толку колку што постои спремност за тоа. Музејскиот еснаф, бездруго, може да го негира, игнорира, толерира или свесно да го забошотува постоењето на такви аномалии. Меѓутоа, дури и во таквите

¹ Текстот е презентираан на форумот: „Професионалната етика во музеите во Република Македонија: Заштитата на културното наследство меѓу теоријата и практиката“, одржан во Скопје на 31 октомври 2016 година, во организација на Македонскиот национален комитет на Синиот штит.

случаи, во основа, не се менува фактот дека се работи за облици на поведение што ја предочуваат опачината на професионалната етика.

Професионалната етика во која било сфера, па и во музејската, начелно, по дефиниција, како збир на етички начела за професионалното однесување и работење, во теориска смисла претставува **автономно подрачје**, а како таква е или, барем, би требало да биде предмет на **саморегулација**, независно од **правните прописи**. Меѓутоа, во практиката, не само кај нас туку и во другите современи држави, некаде повеќе некаде помалку, некаде одамна а некаде од поново време, па и на меѓународно рамниште, се одвива процес на пенетрација на правото во сегментот на професионалната етика, изразен преку нормативно регулирање на односите во јавен интерес. Всушност, станува збор за општествената оправданост, од една страна, и за нивото или досегот на правното регулирање на односите, од друга страна, а со тоа и за мерката до каде правото може, смее, треба или мора да навлегува во сегментот на професионалната етика во музејската сфера.

Кога е во прашање односот меѓу правото и професионалната етика во музејската сфера, впрочем, како и во која било друга општествена сфера, не треба да се губи од вид дека се работи за општествени односи засновани врз општествени правила, односно општествени норми од различен вид, што науката ги препознава и ги класифицира како обичајни, морални и правни норми, а притоа не ја исклучува нивната взаемна поврзаност ниту нивната меѓусебна противречност. Во таа смисла, во музејската сфера постојат малку противречни а повеќе компатибилни општествени правила, што меѓусебно се надоврзуваат, се надополнуваат или се испреплетуваат, па и такви што прераснуваат од еден во друг вид, каков што е случајот со голем број морални норми за музејското работење апсорбирани од правото и стилизирани во форма на правни норми. Оттука, линијата на разграничување меѓу предметните видови општествени норми во музејската сфера не е лесно препознатлива, а профилирањето на автономното подрачје на професионалната етика, каде би важеле само моралните правила и професионалното знаење, без присилноста или обигаторноста на правните норми, претставува прилично комплексно и нагласено чувствително прашање.

Ако се анализира историјата на нашите музеи, од аспект на правилата за нивното работење, може да се забележи дека се работи за еволутивен процес што се одвивал и се одвива во насока на етапно проширување на правната регулатива за музејската сфера, а неговата периодизација може да се сведе на 4 препознатливи фази. Така, во првата фаза, што го опфаќа периодот до донесувањето на првиот македонски *Закон за музеите* од 1948 година, работењето на тогашните музеи не било регулирано со посебни музејски прописи, а се одвивало според обичајни и морални правила, придружени и збогатени со знаења и искуства стекнати по различни основи. Во втората фаза, заклучно со 1960 година, предмет на правно регулирање биле само прашања од

начелна, статусна и техничка природа, а професионалното работење на музеите и натаму било препуштено на свеста и совеста, односно етиката на музејските работници. Во таа смисла, може да се зборува и за период кога државата имала целосна, неограничена или безрезервна доверба во професионалната етика на припадниците на музејскиот еснаф. Одделно од тоа, токму во тој период, во рамките на *УНЕСКО* настануваат првите пишани *морални правила* за професионалното работење на музеите, вообличени во *препораките* од 1956 и 1960 година. Третата фаза, која трае до 2004 година, е периодот кога на меѓународно рамниште била создадена солидна рамка на меѓународни правни и морални правила за *заштитата на музејските добра*, вообличени во предметните *конвенции, препораки, декларации, повелби и кодекси*, особено тие создадени во рамките на *УНЕСКО* и *ИКОМ*, а на национално рамниште, пак, државата имала променлив став, па и колебливост, во поглед на предметот и начинот на правно регулирање на односите во музејската сфера, поради што, предметната национална регулатива остана претежно статична. Во прилог на тоа зборува споредбата на содржината на специјалните закони од 1965, 1973 и 1979 година и на подзаконските акти од 1961 и 1980 година, наспроти заложбите на *УНЕСКО*, државите-членки да ги применуваат етичките начела од неговите *конвенции и препораки*, преку донесување на соодветни закони и други прописи.

Клучна карактеристика на актуелната фаза, што го опфаќа периодот по 2004 година, е значителното зголемување на правните норми, што се однесуваат и на професионалното работење на музеите, кодифицирани во *матичниот закон*, содржани во *специјалниот закон* и разработени во над 30-те *подзаконски акти*, вклучувајќи ги и 8-те *правилници* од областа на *музејската дејност*. Гледано во целост, според бројот на актите и нивниот опфат, односно прашањата што ги регулираат, се добива впечаток дека постои *хиперпродукција на правни норми*, чиј квантитет допрва ќе се зголемува со донесувањето на предвидените 10-ина *подзаконски акти*. Меѓутоа, таквата перцепција е сосем погрешна, доколку се има во вид дека, во подолг период, државата избегнуваше или не беше спремна да ги прифати и преку правните норми да ги артикулира меѓународните начела и стандарди за *заштита на музејските културни добра*. Денес, за разлика од претходните развојни фази, постапувајќи по насоките на меѓународните организации и тела, преку апсорпција на етичките начела и нивно прераснување од морални во правни норми, државата превентивно го зајакнува нивото на професионалното однесување во музејската сфера. Тоа може да се толкува и како заострување на правилата на однесување во јавен интерес, имајќи во вид дека и музејската дејност не е имуна на девијантни појави што го загрозуваат јавниот интерес во таа сфера. Притоа, без оглед на можните квалификации за постојната правна регулатива, неспорно е дека со неа не се ограничува слободата на творештвото ниту се попречува креативното и совесното вршење на професионалните

должности во музејската сфера. Така, на пример, правото не се меша во датирањето и толкувањето на музејските добра ниту во квантифицирањето и формирањето на музејските збирки, а уште помалку во естетиката на нивната презентација или во културата на однесување кон публиката и јавноста.

Во оваа пригода, треба да се нагласи дека со постојните предметни закони е направена и соодветна *дерегулација* на едно чувствително прашање за музејските работници. Станува збор за укинувањето на долгогодишната законска забрана за приватно колекционирање на културни добра од страна на вработените во јавните музејски институции.

Од друга страна, во последните неколку години, со направените измени и дополнувања на актуелните закони, брзоплето и недоволно промислено, како реакција на настаните во музејската сфера, државата прибегна кон законски норми со кои изразува висок степен на сомневање, односно недоверба во професионалната етика на одговорните и стручните работници во предметната област. Карактеристичен пример за тоа се одредбите од членот 29^{-а} од *Законот за музеите*, според кои, стручна процена на оригиналноста на уметнички и други предмети можат да вршат само некои, а не сите национални и други јавни музеи, при што, персоналниот состав на комисијата за процена се определува со согласност на *министерот за култура*. Слично на тоа, според член 95^{-а} од *матичниот закон*, под режим на прекумерна контрола е ставено *изнесувањето на музејските предмети надвор од музејот*, со оглед дека за тоа се бара *одобрение од УЗКН и претходно мислење од Министерството за култура*. Според истиот член, во случај на остварување на *правото на научна сопственост* вон музејот, се бара склучување на договор со друг музеј, по *претходна согласност од Управата*. Натаму, според член 95^{-б}, за изработка на *копија на музејски предмет*, треба да се добие *претходно одобрение од Управата*, кое може да се издаде по *претходно мислење од Министерството за култура*. Слична е и новелираната одредба од член 63 став 2 од *ЗЗКН*, според која, *одобрението за употреба на опрема за детекција при археолошки истражувања УЗКН може да го издаде само по претходна согласност на министерот за култура*. Спорна етичка основа имаат и новелираните законски решенија со кои *археолозите* имаат добиено *привилегирана позиција* наспроти другите професии во *системот за заштита на културното наследство*, а во поглед на *правото на раководење и вршење на археолошки истражувања*, *музејските археолози* се ставени во понеповолна позиција наспроти нивните колеги надвор од музеите (член 56 став 4 од *ЗЗКН*).

Според постојните прописи, меѓу другото, музеите имаат законска обврска да донесат соодветни *планови за безбедносна заштита* (член 104 од *ЗЗКН*), а доколку тоа не го направат државата им прети со високи глоби, чија висина ја менува доста често. Во случајот, апсурдноста е во тоа што, тој вид планови не може да бидат изработени ниту донесени, сè додека *УЗКН* не ги изработи неопходните *елaborати за безбедносна проценка*, што подлежат на

одобрување од министерот за култура, а како такви им бидат доставени на музеите. Во таа смисла, крајно лицемерно е вршењето на *инспекцискиот надзор* преку *инспекторите за културно наследство*, а тие констатираат постоење на *прекршок* од страна на музејот во ситуација кога инспектираниот музеј не може да постапува професионално токму поради неизвршувањето на обврските на надлежните државни органи. Слична е ситуацијата и во поглед на *општите и матичните евиденции*, како видови *заштитини евиденции* за движните добра од надлежност на музеите, што досега не се воспоставени токму поради неодговорниот однос на *УЗКН* кон нејзините законски обврски од тој сегмент. Номенклатурата на неизвршување и погрешно извршување на законските надлежности од страна на надлежните органи, преку која се манифестира двојниот морал на власта, е прилично голема, но тоа не треба да не дефокусира од предметнава тема.

Во музејската дејност и во остварувањето на заштитата на движните добра од надлежност на музеите постојат бројни примери на неетично и противправно однесување, што треба да бидат предмет на внимание. Така, кога е во прашање однесувањето на поединци во фелата, како покарактеристични појави се издвојуваат, особено:

- вршењето на археолошки истражувања без дозвола или спротивно на издадената дозвола, особено при рекогносцирањето како вид и метод на истражување;
- обидите за законско редефинирање на рекогносцирањето со вметнување на ископувањата како негова содржина, мотивирано од субјективните интереси да се избегнат обврските во поглед на авторизацијата на археолошките ископувања;
- неподнесувањето извештаи, непременото на финалната документација и необјавувањето на резултатите од археолошките истражувања;
- неовластено вршење откуп на археолошки предмети, односно случајни наоди и давањето награда за случајно откритие спротивно на прописите и професионалната етика;
- самоволното спречување на достапноста на музејските добра и документацијата за нив, особено при остварувањето на правото на научна сопственост;
- избегнувањето движните археолошки наоди да се предадат на привремено сместување и чување кај месно надлежниот музеј, во случаите предвидени со законот и избегнување на соработката со установите надлежни за заштита на локалитетите на кои се вршат истражувањата;

- прибирањето предмети во подрачјето на надлежност, вклучувајќи и неовластено преместување на сакрални и други предмети од едно на друго место;
- повредувањето на авторските морални права при користењето на библиографските единици итн.

Во поглед на самите музејски институции, пак, практиката познава примери на:

- формирање или комплетирање на јавни музејски збирки со откупување на предмети со непроверено или сомнително потекло;
- спорна типолошка, хронолошка, просторна и друга идентификација на предметите при формирањето на збирките, несоодветно разграничување на видовите збирки како објект на заштита, вклучување на недвижности по намена во одредени музејски збирки и нивен третман како движно културно наследство;
- внесување на туѓи, депонирани предмети во музејските инвентарни книги;
- запоставување на функциите на надлежен музеј за подрачјето на општини каде нема музеи и невршење на матичните функции на определените матични музеи;
- несоодветен третман на одредени музејски функции и струки, а со тоа и на самите извршители застапени во помал број во музеите, особено во музејските систематизации и бодирањето поврзано со тоа, како и при изборот во стручни звања;
- некомпетентно менаџирање на процесите на работа во музеите, придружено со самоволие на раководителите и др.

Во наведените и во голем број други случаи, проблемот не е во правото, со оглед дека тоа не може да го компензира отсуството на домашно воспитание и општа култура, ниту отсуството на свест, совест или знаење. Сместата на правото е да го насочи и антиципира правилното однесување, а отстапувањето од тоа вклучува репресивна реакција, со која сторителот може да се соочи, доколку надлежните органи се определат за неа.

Почитувањето на прописите е не само правен туку и основен етички принцип, предметен и за музејската сфера. Се разбира, во здрави а не во анонимни општества, каде вредностите се изместени, па и испревртени. Во тој контекст, за нормализирање на состојбите би било упатно секој да почне прво од себе, во сегашно и идно време.

Литература:

1. *Code de déontologie professionnelle de l'ICOM*, Paris: ICOM, 1996.

2. *Кодекс на етика на музеите на Меѓународниот совет на музеи*, Скопје, МНК ИКОМ, 2002.
3. *Conventions et recommandations de l'UNESCO relatives à la protection du patrimoine culturel*, Paris: UNESCO, 1990.
4. Ристов, Јован, *Правен режим на археолошките истражувања и случајните откритија*, Битола: Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј - Битола, 2006.
5. Ристов Јован, Топузовска Лидија, *Темелни акти на УНЕСКО за заштита на културното наследство*, Скопје: МНК ИКОМОС, 2006.
6. Ристов, Јован, *Инструменти за заштита на културното наследство*, Скопје, 2008.
7. Ристов, Јован, *Извори на споменичкото право во Македонија: Том II - Акти за спомениците на културата и другите културни добра од периодот на ДФЈ/ФНРЈ и ДФМ/НРМ во нејзин состав (1944-1963)*, Скопје: НУ Конзерваторски центар - Скопје, 2013.
8. Ристов, Јован, *Приватно колекционирање на културни добра: Правни аспекти*, Скопје: МНК ИКОМ, 2015.
9. Ристов, Јован, *Извори на споменичкото право во Македонија: Том III - Акти за спомениците на културата и другите културни добра од периодот на СФРЈ и СРМ во нејзин состав (1963-1991)*, Скопје: НУ Конзерваторски центар - Скопје, 2016.

Прописи:

1. Закон за заштита на културното наследство („Службен весник на РМ“ бр. 20/04, 115/07, 18/11, 148/11, 23/13, 137/13, 164/13, 38/14, 44/14, 199/14, 104/15, 154/15, 192/15, 39/16).
2. Закон за музеите („Службен весник на РМ“ бр. 66/04, 89/08, 116/10, 51/11, 88/15, 151/15, 39/16).

Кратенки:

ЗЗКН - Закон за заштита на културното наследство

ИКОМ - Меѓународен совет на музеи

УЗКН - Управа за заштита на културното наследство

УНЕСКО - Организација на Обединетите нации за образование, наука и култура.